

Lasy i ogrody Japonii / Forests and gardens of Japan

Piotr Banaszczak

Japonia to kraj szczególnie i wyjątkowy. Z jednej strony jeden z najgęściej zaludnionych krajów świata, z drugiej – jeden z najbardziej zalesionych, a także górzystych. Kraj ten jest niewiele większy od Polski. Jego obszar to 377 835 km², podczas gdy Polska ma 322 575 km². Na tym podobieństwa się kończą, bo Japonię zamieszkuje 127 mln ludzi – ponad 3 razy tyle, co u nas. Do tego dochodzi bardzo specyficzne ukształtowanie terenu, gdzie 70% całego obszaru kraju zajmują góry, w większości bardzo słabo zamieszkałe. Zatem zdecydowana większość ludzi musi zmieścić się na pozostałych 30 procentach terenu w dolinach, gdzie znajdują się gigantyczne miasta, często połączone po kilka w ogromne molochy, jak choćby największe z nich: Tokio razem z Jokohamą, Kawasaki i kilkoma mniejszymi. To, co rzuca się w oczy każdemu przybyszowi, to niezwykle zagęszczenie ludności na jednostkę powierzchni. Stąd obszar zajmowany przez pola uprawne jest zwykle nieduży, a w menu Japończyków tak dużo ryb i owoców morza.

Japonia jest znana głównie jako jedno z największych mocarstw gospodarczych świata. Widać to zarówno w stopniu urbanizacji kraju, poziomie życia ludzi, poziomie inżynierii lądowej, spotykanych wszędzie najnowszych nowinkach technologicznych, jak i przebogatej kulturze. Wszystko to ma miejsce w kraju o bardzo dużym przeludnieniu, nieposiadającym bogactw naturalnych, a także wyjątkowo surowo traktowanym przez naturę poprzez ciągłe trzęsienia ziemi, tajfuny, czy burze śnieżne. Wymaga to od mieszkańców wyjątkowego zorganizowania i przygotowania, co widoczne jest na każdym kroku.

Lasy Japonii

W Japonii ²/₃ powierzchni kraju pokryte jest lasami, co daje jej jedno z czołowych miejsc na świecie pod względem lesistości. Na obszarze kraju występuje wilgotny klimat monsunowy. Południkowy układ kraju sprawia, że znajdują się tam od północy zarówno borealne lasy iglaste na Hokkaido, poprzez umiarkowane lasy mieszane i liściaste, podzwrotnikowe lasy wieczniezielone, aż po subtropikalne i tropikalne na najbardziej na południe wysuniętych wysepkach archipelagu Riukiu. Do tego dochodzą wszelkie typy roślinności wysokogórskiej, co sprawia, że w rejonach górskich i podgórskich w promieniu kilkudziesięciu, czy kilkuset kilometrów można napotkać niespotykany nigdzie indziej przegląd przeróżnych typów roślinności prezentujący niezwykle bogactwo gatunkowe, a także różne strefy klimatyczne.

Kraj ten w okresie zlodowaceń nie został przykryty lodowcem, przez co cały świat zwierząt, a przede wszystkim roślin, ocalał w niemal niezmiennym stanie i stąd bioróżnorodność w Japonii jest niezwykle wysoka, jedna z najwyższych w całej strefie klimatu umiarkowanego zaraz po Chinach. Przykładowo, w lasach Chichibu National Park, zaledwie kilkadziesiąt kilometrów na zachód od Tokio występuje ponad 900 taksonów samych drzew i krzewów. Spacerując po lesie napotyka się takie bogactwo flory, że często trudno natrafić dwa razy na drzewo tego samego gatunku w promieniu kilkudziesięciu metrów. W naturalnych lasach liczba gatunków roślin na jednostkę powierzchni bywa często wielokrotnie wyższa, niż w niejednym ogrodzie botanicznym.

Różnorodność ta zaraz po II wojnie światowej stanęła w obliczu wielkiego zagrożenia, gdyż ogromne zniszczenia wojenne i konieczność odbudowy kraju wymagały pozyskiwania drewna na niespotykaną wcześniej skalę. Obecnie w miejscu wyciętych lasów zakładane zostały plantacje, które stanowią dziś 41% wszystkich lasów Japonii. Są to zwykle plantacje

szydlicy japońskiej *Cryptomeria japonica*, cyprysika tępóluszkowego *Chamaecyparis obtusa*, a także sosny gęstkwiatowej *Pinus densiflora*, modrzewia japońskiego *Larix kaempferi* i innych. Znacznie zubożyły one bioróżnorodność naturalnych obszarów kraju, tym bardziej, że najpospolitsze gatunki – szydlica i cyprysik są drzewami bardzo cienioznośnymi i tworzą bardzo gęste i zwarte monokultury w zasadzie pozbawione II piętra drzew i podszytu, a runo jest bardzo skąpe. Na szczęście nie wprowadza się gatunków obcych, a bazuje jedynie na rodzimych. Co prawda eksperymentuje się w niektórych ośrodkach z egzotycznymi drzewami leśnymi, ale nie są to rozległe powierzchnie doświadczalne. Prawie $\frac{2}{3}$ plantacji drzew ma poniżej 40 lat. Ze względu na ich bardzo niską wartość biologiczną i ekologiczną, obecnie wiele uwagi przywiązuje się do ochrony pozostałych naturalnych lasów będących refugiami bioróżnorodności. Utworzono całą sieć obszarów chronionych zarządzanych centralnie bądź lokalnie. Obok różnych innych form ochrony przyrody istnieje między innymi 28 parków narodowych obejmujących 5,8% powierzchni kraju, 55 parków quasi-narodowych obejmujących 3,5% powierzchni kraju i 301 parków prefekturalnych zajmujących 5,1% powierzchni kraju. Funkcjonuje także wiele ośrodków edukacji przyrodniczej, od tradycyjnych do ultranowoczesnych wykorzystujących najnowsze technologie, choć czerpiących całymi garściami z głębokiej tradycji, historii i sztuki tego kraju.

Niemal $\frac{2}{3}$ wszystkich lasów Japonii jest własnością prywatną. Znaczna część prywatnych lasów należy do posiadaczy małych fragmentów po 1-5 ha (prawie 1 mln właścicieli), co nie sprzyja racjonalnej gospodarce leśnej i podnosi jej koszty. Roczne zapotrzebowanie na drewno w Japonii wynosi ok. 87 mln m³ z czego 80% pochodzi z importu. Z kolei wysoka wartość jena i niskie w ostatnich latach ceny drewna spowodowały kryzys gospodarki leśnej w tym kraju.

Ogrody Japonii

Japonia jak żaden inny kraj na świecie posiada cały ogrom zjawisk, cech, czy też obiektów, z których jest wyjątkowo słynna. Począwszy od superszybkich pociągów ekspresowych, po najnowsze technologie elektroniczne, świadczące o niebywałym rozwoju technologicznym kraju. Inne z kolei świadczą o bardzo osobliwej, czasami niezrozumiałej dla nas kulturze codziennej i przebogatej tradycji, jak japońskie sztuki walki sumo, teatr kabuki, japońska kuchnia, sztuka układania papieru origami czy kwiatów – ikebana, gejsze, bonsai i cała masa innych. Oprócz tych wyrosłych z tradycji i historii zjawisk jeszcze bardziej liczne, choć może trochę mniej znane, są nowe zjawiska, jak chociażby japońskie kreskówki anime i komiksy manga, hotele kapsułowe, osobliwa moda, toalety, salony gier, wszechogarniająca elektronika itd. To zadziwiające, ale niemal każda sfera życia Japończyków zawiera w sobie jakieś cechy, które dla nas są osobliwościami czy wręcz dziwactwami. A prawie wszystkie dziedziny sztuki czy kultury, za które się poważnie zabiorą, przybierają formy ostateczne, krańcowe. Jednym z najlepszych przykładów ilustrujących tę zasadę jest japońska sztuka ogrodowa.

Sięga ona ponad tysiąc lat wstecz. Jest świadectwem niebywałego kunsztu twórców, połączonego z pieczołowitością i niezwykłą ciągłością kultury i historii. Wiele bowiem najpiękniejszych ogrodów ma już po kilkaset lat i w ciągu całej swojej historii były nieprzerwanie i cierpliwie pielęgnowane tak, że dzisiaj, pomimo wielu naśladowców na całym świecie, niewiele jest obiektów, które zdołały powtórzyć w pełni charakter, założenia filozoficzne i harmonię japońskiego oryginału. Japońskie ogrody dzielą się na wiele stylów, z których zasadnicze są trzy. Pierwszy z nich to Karesansui. Znane są u nas jako żwirowe, bądź kamienne ogrody zen. Ich cechą wyróżniającą jest symboliczne przedstawienie krajobrazów, gdzie rolę wody spełnia pieczołowicie zagrabiona tafla żwiru lub piasku, a wypami są w szczególny sposób ułożone skały. Dodatkiem jest mech obrastający skały i ewentualnie pojedyncze formowane krzewy.

Drugim stylem jest Tsukiyama. Ogrody w tym stylu stanowią bardziej dosłowne i bogate

w formy wyrazu imitacje naturalnych krajobrazów z miniaturowymi wzgórzami, górami, strumieniami, stawami, wodospadami. Obecne są też formy architektury ogrodowej w postaci mostów, pawilonów, pagód. Ten rodzaj ogrodów jest najczęściej zresztą kopiowany poza Japonią, chociaż współczesnym twórcom trudno zachować wstrzemięźliwość i umiar w stosowaniu poszczególnych elementów roślinnych i wyposażenia, przez co ze świecą można szukać naprawdę dobrych przykładów takich założeń, w przeciwieństwie do pstrokatych i przasných dziwołagów, z których niczego nieświadomi twórcy są mimo to bardzo dumni.

Kolejnym stylem jest Chaniwa. Są to ogrody przeznaczone do picia herbaty. Wyposażone są w odpowiednie pawilony, latarnie czy kamienne misy do obmywania rąk.

Spotyka się też mieszaniny tych stylów lub np. ogrody zen założone wewnątrz dużych ogrodów krajobrazowych. Poza tym współczesne ogrody często mieszają ze sobą elementy poszczególnych stylów tworząc eklektyczną całość.

Pomimo, że słynne i zbytkowe ogrody japońskie znaleźć można w całym kraju, ich największa liczba znajduje się w dawnej stolicy Japonii – Kioto. Miasto leży w dolinie otoczonej wzgórzami porośniętymi wieczniezielonymi lasami, na zboczach których znajduje się całe mnóstwo świątyń z ogrodami w różnych stylach. Najślynniejsze z nich to spośród ogrodów zwirowych znane niemal każdemu ogrody Ryoan-ji czy Daisen-in. Z pozostałych najważniejsze to świątynia Kinkakui – słynny Złoty Pawilon, będący jednym z najczęściej fotografowanych obiektów w Japonii (oczywiście poza górą Fuji). Obiekt ten znany jest głównie z tego, że cała elewacja pawilonu pokryta jest cienką warstwą złota. Kolejny to ogród Srebrnego Pawilonu – Ginkakui ze wspaniale utrzymanym ogrodem i podobnym do poprzedniego pawilonem, tyle, że nie pokrytym złotem (ale – wbrew nazwie – srebrem też nie). Innymi słynnymi ogrodami w Kioto są Saihoji i Tenryuji powstałe w pierwszej połowie XIV wieku. Ogrody znajdujące się w obrębie tego miasta charakteryzuje wszechobecność mchów, które niejednokrotnie zastępują trawniki pokrywając całkiem duże obszary równiutkim zielonym dywanem. Jest to związane z wilgotnym powietrzem, które każdego ranka spływa ze zboczy gór otaczających miasto w postaci mgły pokrywając roślinność warstwą rosy. Daje to zresztą świetne warunki do wzrostu nie tylko mchów, ale i klonów palmowych, wiśni i wielu innych roślin. W innych częściach kraju – tych położonych bardziej na północ, rolę mchów zastępuje tradycyjny trawnik, który w wykonaniu japońskim wcale nie ustępuje legendarnym i doskonałym trawnikom angielskim, a może nawet go przewyższa.

Omawiając sztukę ogrodniczą Japonii warto zwrócić uwagę na współczesne traktowanie zieleni i pielęgnację roślin. Uderzające jest, że w zasadzie każde niemal drzewo, czy krzew rosnące w ogrodach, terenach zielonych czy wzdłuż ulic w miastach jest przycinane w mniejszym lub większym stopniu. Pielęgnacja drzew, której zasadniczym punktem jest odpowiednie cięcie formujące koronę jest niemal obowiązkowa w każdym krajobrazie kulturowym tego kraju, co dla nas jest zdumiewające, gdyż systematyczne prowadzenie tych prac jest bardzo pracochłonne i czasochłonne. Poza tym zwraca uwagę dobór gatunków, na który składają się niemal wyłącznie rośliny rodzime, których zresztą różnorodność jest tak ogromna, że wcale nie ogranicza to japońskich architektów krajobrazu. Widać też bardzo wysoką kulturę i szacunek dla przestrzeni publicznej. W japońskim mieście, a przede wszystkim parku nie znajdziemy żadnego papierka, puszek czy butelki, nie mówiąc już o psich odchodach. Wszędzie jest sterylne czysto. Z kolei w donicach przy chodnikach w dużych miastach rosną nawet storczyki i niktomu nie przyjdzie na myśl, żeby je zerwać czy wykopać.

Japończycy szczególnie uwielbieniem darzą niektóre grupy roślin. Najbardziej znane to oczywiście wiśnie, które zakwitają na południu kraju pod koniec marca. Fala kwitnienia przesuwa się stopniowo ku północy, która rozgrzewa się wiosną nieco wolniej, aż dochodzi do północnego krańca wyspy Honsiu w końcu kwietnia. Na najbardziej na północ wysuniętej wyspie

Hokkaido wiśnie są już bardzo rzadkie z racji zbyt surowego klimatu. W tym czasie cały kraj ogarnia szaleństwo podziwiania wiśni. Ludzie tłumnie odwiedzają parki i rezerwy krajobrazowe i całymi dniami napawają się widokiem tych kwiatów. Wiśnie znane są pod nazwą sakura i jest to głównie wiśnia piłkowana – *Prunus serrulata*. Drugim takim okresem i związaną z tym inną grupą roślin jest jesień i przebarwianie klonów. W Japonii występuje kilkadziesiąt gatunków klonów, z czego podstawowy – klon palmowy *Acer palmatum* stanowi ponad 90% udziału wszystkich klonów w ogrodach i parkach Japonii. Nazywany jest, podobnie jak inne przebarwiający się klony ozdobne, momiji. Pozostałe gatunki nazywają się ogólnie kaede. Podobnie jak z wiśniami, całe tłumy turystów krajowych i zagranicznych zachwycają się bajkowym widokiem ognistych przebarwionych liści klonowych począwszy od północnego krańca kraju na Hokkaido, gdzie okres przebarwień zaczyna się w pierwszej połowie października. Fala ta przesuwa się stopniowo na południe i dochodzi do Tokio i najcieplejszych krańców kraju w końcu listopada i na początku grudnia. Dodatkowym skutkiem obydwu tych narodowych pasji jest obecność całej masy odmian zarówno wiśni, ale przede wszystkim klonów o przeróżnych cechach dekoracyjnych. Wiele z nich stało się popularnych również w Europie, choć w klimacie Polski są najczęściej zbyt wrażliwe na mróz.

Grup roślin, które Japończycy darzą szczególnym uwielbieniem jest znacznie więcej. Są to na przykład peonie krzewiaste, irysy, czy chryzantemy, które tam wcale nie kojarzą się ze śmiercią, a ich fantastycznie kwitnące odmiany można oglądać na ekspozycjach w różnych ogrodach i świątyniach. Bardzo ważną i słynną na cały świat gałęzią sztuki ogrodniczej jest w Japonii oczywiście także bonsai. Miniaturowe drzewa można podziwiać na ekspozycjach w ogrodach botanicznych, ale także i w różnego rodzaju świątyniach – chociaż tam rzadziej. Miewają one po kilkadziesiąt i więcej lat i potrafią osiągać zawrotne ceny.

Z kolei szkółkarstwo jest w tym kraju na dość niskim poziomie technologicznym, choć w skali kraju jest to bardzo znacząca dziedzina gospodarki. Japonia jest jednym z największych producentów roślin na świecie. W bardzo dużych ilościach wykorzystywane są szczególnie kwiaty cięte ze względu na bardzo popularną sztukę układania kwiatów – ikebana. Jednakże z uwagi na bardzo małą powierzchnię kraju przypadającą na jednego mieszkańca, szkółki zwykle nie są duże obszarowo. Stosunkowo dużo szkółek specjalizuje się w produkcji bardzo dużych drzew – kilku-, a nawet kilkunastometrowych, wielokrotnie szkółkowanych. Tak produkowane są głównie odmianowe klony, a także inne drzewa, jak *Zelkova*, *Ilex*, *Quercus*, *Stewartia*, *Stryax* itp. Problemem tej dziedziny gospodarki jest zjawisko starzenia się właścicieli szkółek i brak następców, a także silny kryzys gospodarczy ostatnich lat, przez co przemysł szkółkarski w tym kraju słabnie.

Piotr Banaszczak (tekst i zdjęcia)
Leśny Zakład Doświadczalny SGGW
Arboretum w Rogowie
banaszczak.lzd@interia.pl

Fot. 1. Nowoczesność i tempo życia w Japonii widać szczególnie w centrach dużych miast. Na zdjęciu centralna dzielnica Tokio-Ginza

Photo 1. Modernity and the pace of life in Japan is particularly visible in the centers of large cities. In the photo the central district of Tokyo-Ginza

Fot. 2. Naturalny mieszany las górski w Chichibu National Park w centralnej części wyspy Honsiu. Widoczne nasadzenia szydlicy japońskiej *Cryptomeria japonica*

*Photo 2. Natural mixed mountain forest in Chichibu National Park in the central part of Honshu island. Visible plantings of Japanese *Cryptomeria japonica**

Fot. 3. Prace pielęgnacyjne w 80-letnim drzewostanie *Cryptomeria japonica*

*Photo 3. The care work of in the 80-year-old *Cryptomeria japonica* stand*

Fot. 4. Muzeum Historii Naturalnej w Tokio to przykład edukacji przyrodniczej na najwyższym światowym poziomie

Photo 4. Natural History Museum in Tokyo is an example of environmental education at the highest level

Fot. 5. Duma Japonii – superszybki ekspres Shinkansen Nozomi

Photo 5. Pride of Japan – Shinkansen Nozomi super speed express

Fot. 6. Japonki ubrane w tradycyjne kimono to charakterystyczny obrazek z Kioto – dawnej stolicy Japonii pielęgnującej stare tradycje

Photo 6. Japan women dressed in traditional kimonos is a characteristic picture with the Kyoto – Japan's former capital preserving old traditions

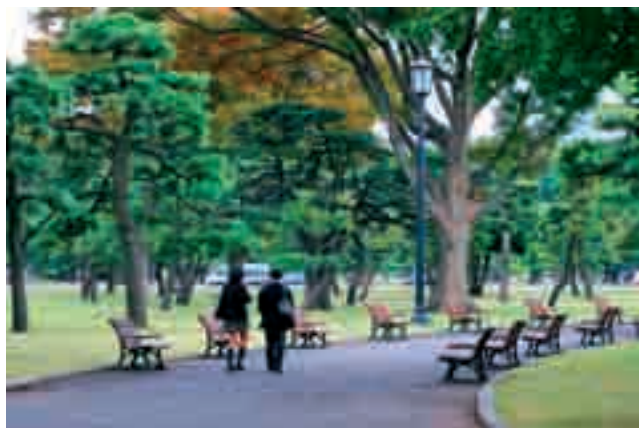

Fot. 7. Jeden z prywatnych ogrodów w Kioto o eklektycznym charakterze

Photo 7. One of the private gardens in Kyoto of an eclectic character

Fot. 8. Jeden z najchętniej odwiedzanych obiektów zabytkowych w Japonii – Złoty Pawilon w świątyni Kinkakuji w Kioto

Photo 8. One of the most visited monuments in Japan – the Golden Pavilion in Kinkakuji Temple in Kyoto

Fot. 9. Park w pobliżu pałacu cesarskiego w Tokio jest wypielęgnowany do granic ludzkich możliwości

Photo 9. Park near the Imperial Palace in Tokyo is groomed to the limits of human possibilities

Fot. 10. Wyjątkowo czyste ulice i wypielęgnowana zieleni to wizytówka dużych miast, takich jak Tokio
Photo 10. Exceptionally clean streets and groomed greenery is a showcase of cities such as Tokyo

Fot. 11. Świątynia Jojako-ji w Kioto z mnóstwem przebarwiających się klonów palmowych i innych drzew i krzewów jest masowo oblegana każdej jesieni
Photo 11. Temple Jojako-ji in Kyoto with a lot of discolourating Japanese maples and other trees and shrubs is extremely popular each autumn

Fot. 12. Niezwykłe odmiany chryzantem można często spotkać wyeksponowane w różnych zabytkowych obiektach turystycznych

Photo 12. Unusual cultivars of chrysanthemums can often be found exhibited in various historical places of interest

Fot. 13. Jedną z narodowych pasji Japończyków – bonsai. Na zdjęciu japoński gatunek kłona *Acer pycnanthum* w ogrodzie botanicznym w Kioto

*Photo 13. One of the national passion for the Japanese – bonsai. In the photo Japanese maple species *Acer pycnanthum* in the Kyoto Botanical Garden*

Fot. 14. Piękny okaz kłona palmowego gotowy do sprzedaży w jednej ze szkółek w prowincji Fukushima specjalizującej się w dużym materiale nasadzeniowym

Photo 14. Beautiful specimen of Japanese maple ready to sell in one of the nurseries in the province of Fukushima, specializing in large planting materials